

JERZY PIETRUSIŃSKI

RELIKWIARZ W KORZKWI

We wsi Korzkiew przy drodze ze Skąty do Krakowa, o milę od Ojcowa, w malowniczym wielce położeniu, o 12 wiorst od Krakowa¹ znajduje się nieopodal ruin obronnego dworu² wczesnobarokowy kościół parafialny pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela, a w jego wyposażeniu m.in. — gotycki relikwiarz. To niewielkie dzieło złotnicze jest nie tylko piękne w swej eleganckiej formie, ale także zupełnie wyjątkowe. Sfotografował go dla Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości w 1906 r. (lub niewiele co później) Kazimierz Broniewski (il. 1)³. Opublikował przed pół wiekiem X. Jan Wiśniewski⁴, dając zdjęcie, opis i lekcję epigraficznych inskrypcji oraz datując na czasy fundacji pierwszego kościoła parafialnego, który powstał u schyłku XIV w. Po księdzu Wiśniewskim oglądała relikwiarz Kazimiera Kutrzebianka, inwentaryzując w 1947 r. zabytki powiatu olkuskiego⁵. Pomimo informacje zasłużonych badaczy zabytek nie wzbudził jednak zainteresowania historyków sztuki — nie znalazł się w opracowaniach gotyckiej sztuki lub rzemiosła artystycznego w Polsce — a zapoznany przez uczonych relikwiarz w Korzkwi

omijano widać tak samo, jak jego zdjęcia i publikacje księdza Wiśniewskiego.

Relikwiarz (wys. 23,2 cm), wykonany z blachy srebrnej, złoczonej, jest szczególnym rodzajem pionowego ostensorium (il. 2). Na czterolistnej, spłaszczonej stopie (szer. 10,9 cm) o łukach lekko zaostrzonych (il. 3) z profilowanym cokolikiem, ozdobionym puncowanym fryzem punktowych rozetek, wznosi się prostokątny w przekroju trzon. Ujęty od dołu i od góry attykizując profilowanymi talerzykami jakby bazy i impostu, filarowy trzon jest przewiązany nodusem nieco ponad połową wysokości w taki sposób, że wraz z nim tworzy zarys krzyża. Prostokątny, poduszkowato spłaszczony nodus (4,9 × 4,3 cm) ma prostopadle do trzonu umieszczone krzyżowo guzy z wczesnogotyckimi dilerami na rombikach tarczki:

A V E M[aria]; naroża między guzami są dekorowane rytmami motywami trójliści pod trójlistnymi baldachimami ostrołukowymi, przy czym od dołu na przeciwnych na dwu narożach podobny motyw pięćliści nie ma architektonicznego obramienia (il. 4). Ponad trzonem rozchyła się podstawa oprawy płytki z kryształu górskiego⁶, wyciętej w kształcie lilii (wys. ok.

¹ Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego ... t. 4, Warszawa 1883, s. 436.

² S. TOMKOWICZ, Dwór obronny szlachecki z XVI w. w Korzkwi, „Spraw. Kom. Hist. Szt.” VIII, 1912, szp. CCLXXI—CCLXXXV.

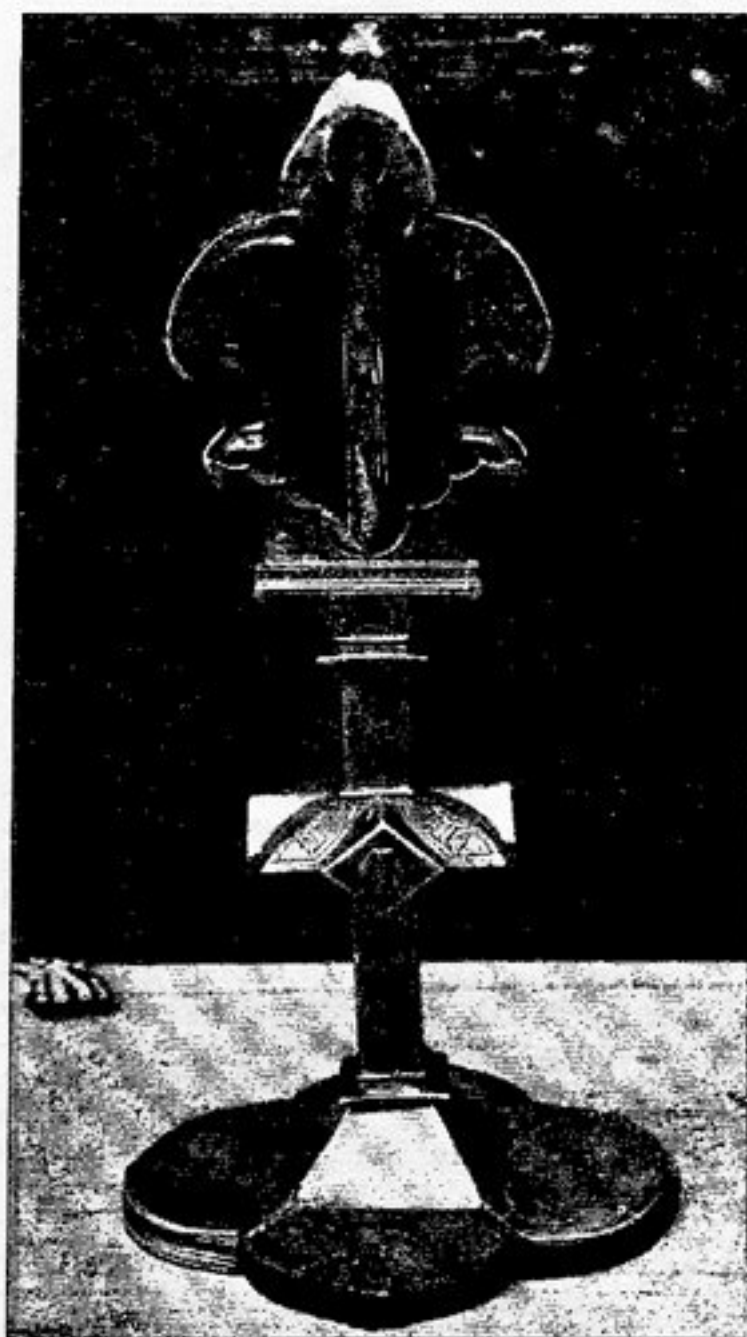
³ Arch. Fot. IS PAN nr negatywu: TONZP-369; niski numer inwentarzowy i rodzaj kliszy przemawiają za wykonaniem zdjęcia już w latach 1906—1908.

⁴ Wspaniałą z czasów średniowiecza kościół posiada pamiątkę. Jest nim relikwiarz gotycki. Trzon z węzłem jak u kielicha, podstawa czterolistna. Szczyt kryształowy ujęty w metal [sr. połączane]. W środku laseczka szklana z relikwią. Na czterech wykuszach trzonu litery: AVE M[aria]. Napis gotycki brzmi: D.MENSA(J)E.XPL.DE LIGNO DNI. W środku na karteczkach da się odczytać Joan. Bapt. Relikwiarz ten jest pewnie jedyną pamiątką sięgającą czasów fundacji pierwszego kościoła. Wysokość jego 24 cm. J. WIŚNIEWSKI, Historyczny opis kościołów, miast, za-

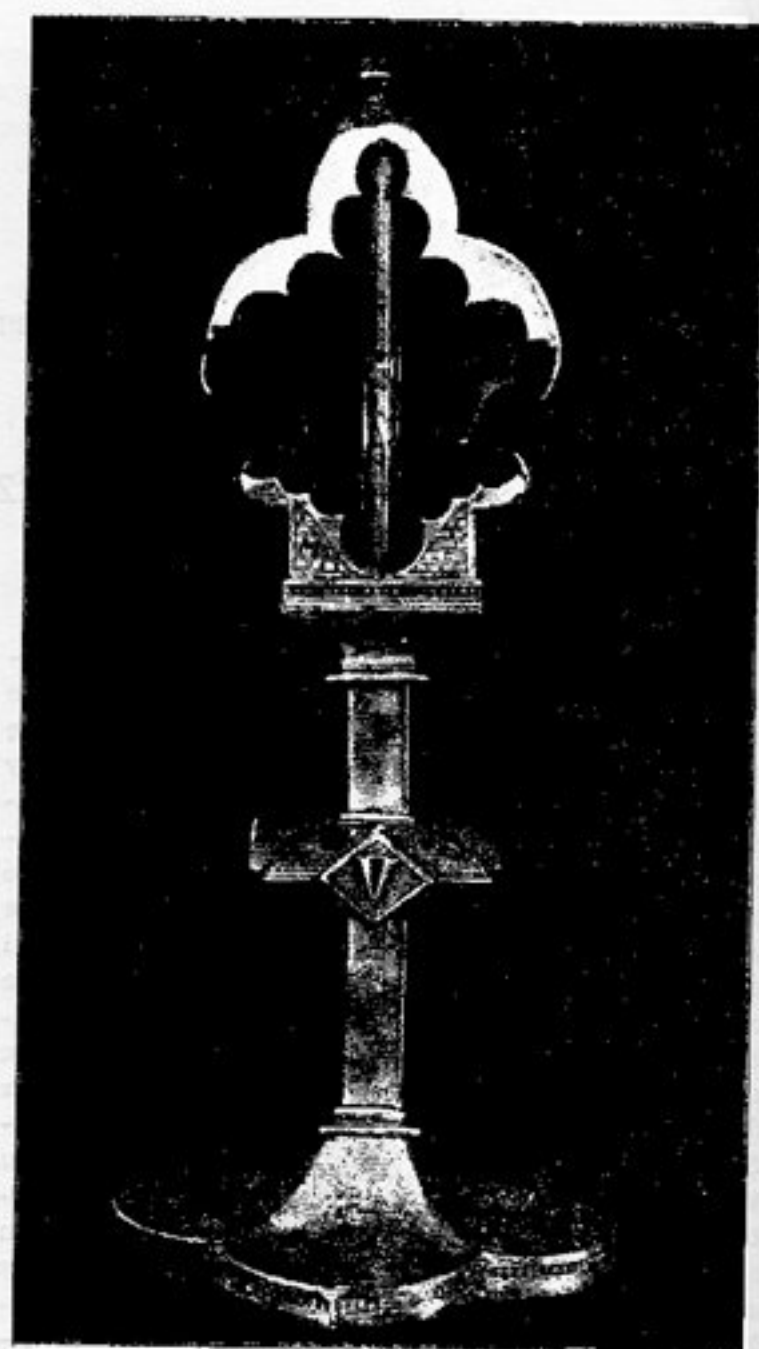
bytków i pamiątek w Olkuskiem, Mariówka Opoczyńska 1933, s. 130 i tabl. po s. 10.

⁵ Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, t. I: woj. krakowskie (pod red. J. Szablowskiego), Warszawa 1953, s. XIII i 392: relikwiarz koniec w. XV (K. KUTRZEBIANKA); — Datowanie to powtarzają dokumentacyjne materiały konserwatorskie, np. Decyzja nr D-364 w sprawie wpisania do rejestru zabytków ruchomych z dn. 3.XI.1978.

⁶ Kryształ relikwiarza został poddany 10.IV.1981 r. badaniu mineralogicznemu na miejscu w Korzkwi i bez wyjmowania go z oprawy. Dziękuję P. Prof. H. Narębskiemu z Muzeum Ziemi PAN za przychylne umożliwienie tej analizy, P. Dr. K. Prochazce z Zakładu Mineralogii U.J. za jej dokonanie, a Ks. J. Kapei proboszczowi w Korzkwi za życzliwe udostępnienie obiektu. Wg Karola Prochazki: lilia relikwiarza korzkiewskiego, jak wykazały badania przy użyciu szczyplec turmalinowych i ogólne oględziny, wykonana jest z monokryształu kwarcu (kryształu górskiego). Po-

Il. 1. Korzkiew, kościół parafialny św. Jana Chrzciciela — relikwiarz, 2. ćw. XIV w. (Fot. K. Broniewski)

Il. 2. Korzkiew, kościół parafialny św. Jana Chrzciciela — relikwiarz, 2. ćw. XIV w. (Fot. S. Stępniewski)

8,4 cm, szer. 6,5 cm, gr. 1,9 cm) z parą wydatnych wypukłości po bokach prostokątnego zakończenia dolnego (il. 5). Kryształ, tablicowo oszlifowany i gładko wypolerowany, ma naroża wokoło sfazowane i pionowo przewiercony na wylot rurkowy otwór ($\varnothing$ 0,7 cm). Umieszczono w nim relikwie w dwu częściach oddzielnie obszytych spłowiałą tkaniną oraz pasek papieru z uszkodzonym napisem nowożytną kursywą 2 połowy XVI w.: *S:Johannis Bapti [...]*. Kryształ

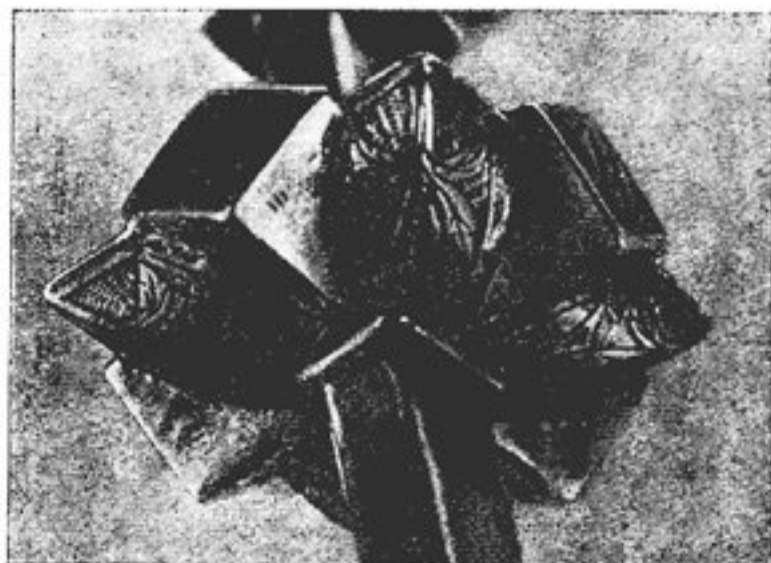
twierdza to również wykonana próba twardości, wrostki chryzotylu (lub innego minerału łupkowego), występujące we wnętrzu kryształu i rozłożone w charakterystyczny dla

łowa lilia jest osadzona w oprawie na cokółku ozdobionym wokoło tak samo jak cokółki stopy i wyżej dekorowanej w narożach obu ścianek czołowych rytym motywem regularnego wążka architektonicznego (il. 6). Oprawa, zahaczona o boczne wypukłości kryształu, jest z obu stron wykrojona wielolistnie, podobnie jak górna część oprawy, ujmując oddzielnie liliowy trójliść kryształu tworząc jakby kopułowy baldachim dla architektonicznie fakturowanej części

kwarcu sposób. Ubytek na krawędzi lili wykaże przełam typowy dla kwarcu, a wyszlifowane krawędzie dają na powierzchni charakterystyczną grę barw światła.

Il. 3. Korzkiew — stopa relikwiarza. (Fot. S. Stępniewski)

Il. 4. Korzkiew — nodus relikwiarza. (Fot. S. Stępniewski)

dolnej. Po obu stronach zwieńczenia — w formie kulki przepołowionej ośmiokątnym talerzykiem i z ułamanym od góry płaskim elementem koronującym — górnym brzegiem oprawy biegną w obie strony wczesnogotyckie napisy: DE·LIGNO·DNI/D'MENSALE·XPI (il. 7). — Relikwiarz ma znacznie uszkodzoną stopę: brak połowy cokolika i części jednego z liści, brak także czterech nakładanych na stopie plaketek lub medalionów, po których zostały ryte koła, kreskowe znaki kolejności ich umieszczenia i ślady ich usuwania; elementy te zostały jednak odłączone już dawno, skoro na miejscu jednego z nich widnieje austriacka repunca kontrybucyjna z lat 1806/7 (półksiężyc z literą F). Ubytki zostały w późnych latach XIX lub na początku XX w. naprawione blachą miedzianą, która zasłania również rewers stopy. Ukruszone są z jednej strony kryształ: dolne naroże i róg lilii. Z tejże strony brak bocznej części oprawy górnej, odlamany został element wieńczący. Wszystkie te uszkodzenia i ich reperacje na stopie relikwiarza widoczne są już na fotografii z początku stulecia (il. 1).

Relikwiarz w Korzkwi jest zatem stauroteką w typie ostensorium. Jest to jednak ostensorium szczególniejszego rodzaju, nie odpowiadającego właściwie żadnemu z typów wyróżnionych przez Brauna¹. Ogólna dyspozycja relikwiarza stojącego na nodze z nodusem, o pojemniku ujętym dwuczęściową oprawą, zdobioną motywami architektonicznymi, zbliża relikwiarz w Korzkwi do typu ostensoriów z pionowym pojemnikiem (*Ostensorien mit stehenden Be-*

hälter als Schaugefass), zazwyczaj w dwuczęściowej oprawie architektonicznej. Płaski kryształ zamiast pojemnika pełnego łączy relikwiarz z tymi typami ostensoriów, w których relikwie są umieszczone za okrągłą, prostokątną lub wieloboczną przeźroczystą płytką (*Ostensorien mit kapselförmigem, tafelförmigem, Schaugefass*). We wszystkich tych relikwiarzach jednak oprawa obejmuje wokół pojemnik ostensorium, tak jak np. w relikwiarzu Ciernia z Korony Cierniowej (il. 14), przesłanym w 1262 r. przez Ludwika IX, króla Francji, kanonickiemu opactwu Saint-Maurice d'Agaune (Szwajcaria)². W relikwiarzu tym, stanowiącym dobry i stosunkowo wczesny przykład tego rodzaju ostensorium, relikwie zostały umieszczone — podobnie jak w relikwiarzu korzkiewskim w rurkowym otworze, wywierconym w płycie kryształu górskiego. Jednakże w relikwiarzu w Korzkwi otwór został przewiercony na wylot, a sam kryształ otrzymał kształt lilii, jakiego nie ma żadne inne ostensorium.

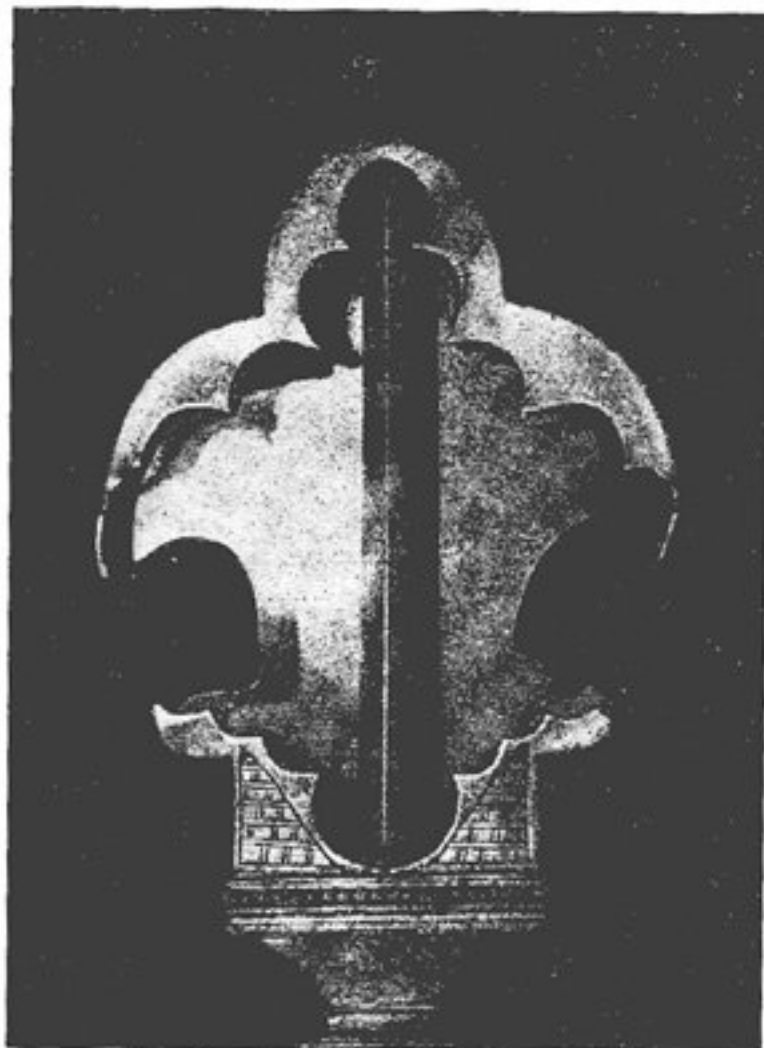
Lilie z kryształu górskiego występują natomiast jako zakończenia ramion krzyży kryształowych, których niezbyt i liczna seria od XIII do XVI w. rozproszona jest w zachodniej i środkowej Europie. Obok wcześniejszego typu krzyży, złożonych z szeregu kaboszonów walcowatych, kulistych i prostokątnych, przewierconych i nanizanych na metalowe trzpienie krzyży, pojawiły się już w XIII w. podobnie montowane krzyże z regularnie opracowanych płytek kryształowych o ramionach zakończonych trójlistną lilią lub podobnego kształtu pięciolistkiem³. Ta

¹ J. BRAUN, *Die Reliquiare des christlichen Kultes und ihre Entwicklung*, Freiburg im Br. 1940.

² J.-M. THEURILLAT, *Le Trésor de Saint-Maurice*, St-Maurice 1967, s. 20 n.

³ Seria krzyży z liliowymi zakończeniami ramion zwróciła na siebie uwagę z okazji Wystawy Światowej 1867 r., K. LIND, *Die österreichische kunsthistorische Abtheilung der Wiener-Weltausstellung*, „Mittheilungen der K.K. Cen-

Il. 5. Korzkiew — kryształowa lilii relikwiarza. (Fot. S. Stępniewski)

grupa krzyży nie ma opracowania — poszczególne obiekty datowane są przeważnie na podstawie opraw złotniczych — Wentzel domyślał się, że pochodzą

trial-Commission" XVIII, 1873, s. 208; — przykłady wymieniają: BRAUN, o.c., s. 463 n.; — H. WENTZEL, *Bergkristall* [w:] *Reallexikon zur Deutsche Kunstgeschichte* II, Stuttgart 1918, s. 287 n.; — jako niezauważoną wspomina tę serię H. R. HAHNLOSER, *Theophilus Presbyter und die Inkunabeln des mittelalterlichen Kristallschnitts an Rhein und Mass* [w:] *Rhein und Mass Kunst und Kultur 800–1400*, II, Köln 1973, s. 238.

¹⁰ WENTZEL, o.c., s. 288. Hahnloser uważał natomiast główne przykłady tej grupy z Osnabrück, Berna, Colmbry, Pragi itd. za wytwory weneckie.

¹¹ Ibidem, s. 275 n., 286; — H. R. HAHNLOSER, *Das Venezianer Kristallkreuz im Bernischen Historischen Museum*, „Jahrbuch des Bernischen Historischen Museums” XXXIV, 1951, Bern 1955, s. 35–47; — tegoż, *Scola et artes cristalliariorum de Venetiis 1281–1319, Opus venetum ad filum* [w:] „Venezia e l'Europa” (Atti del XVIII Congresso Internazionale di Storia dell'Arte 1955), Venezia 1956, s. 157–165; — J. de BORCHGRAVE d'ALTENA, *De l'usage des cristaux dans l'orfèvrerie Mosane*, „Annales du Congrès de Liège 1968” II, Liège 1971, s. 415–428; — HAHNLOSER, *Theophilus Presbyter*, o.c., s. 287–296.

¹² WENTZEL, o.c., s. 287, il. 19; — W. BORCHERS, *Der Osnabrücker Domschatz*, Osnabrück 1974, s. 76–78, il. 88.

one z północno-zachodnich obszarów Europy¹⁰; w każdym razie w grę mogą wchodzić tylko ośrodki takie jak Paryż, Leodium czy Kolonia lub Wenecja, w których działały dobrze rozwinięte pracownie kryształierów¹¹. Spośród kilkunastu tego rodzaju znanych obiektów można wymienić np. krzyż z Osnabrück datowany na około 1300 r.¹² oraz krzyż katedry w Pradze (il. 9) pochodzący najpóźniej z I połowy XIV w.¹³ — oba z trójlistnymi liliami na zakończeniach ramion, na których widnieją ponadto boczne wypukłości, podobnie jak na lilii korzkiewskiego relikwiarza. Jest to jakby powtórzenie formy licznych pojedynczych i podwójnych krzyży złotniczych, zwłaszcza lotaryńskich, nadreńskich i francuskich, które obok zakończeń ramion w kształcie lilii mają wydatne przewiązki, a często jedynie ich pozostałości w sylwecie w formie owych bocznych wypukłości¹⁴. Elementów tych brak innym krzyżom kryształowym z pięciolistnymi liliami na końcu wydłużonych ramion, takim jak np. w opactwie Melk¹⁵ i w kolegiacie w Tongeren¹⁶, datowanym już na XV w. Sprzed połowy XVI w. pochodzi dzieło krakowskiego złotnika Jana Bema: kryształowy krzyż dla katedry wileńskiej (il. 10), przy czym wskazywano na to, że obróbka kryształów i kamieni szlachetnych na większą skalę przypada u nas dopiero na czterdzieste i pięćdziesiąte lata XVI w.¹⁷

Kryształowa lilii relikwiarza w Korzkwi powstała zatem zapewne jeszcze w XIII w. (lub na początku XIV w.) w jednym z warsztatów w rodzaju tego, w którym wykonano np. kryształowy krzyż dla katedry praskiej. Określenie owego warsztatu czy ośrodka zależy od ustalenia proveniencji wspomnianej serii krzyży kryształowych. Kryształ w Korzkwi stanowił pierwotnie element najpewniej przeznaczony

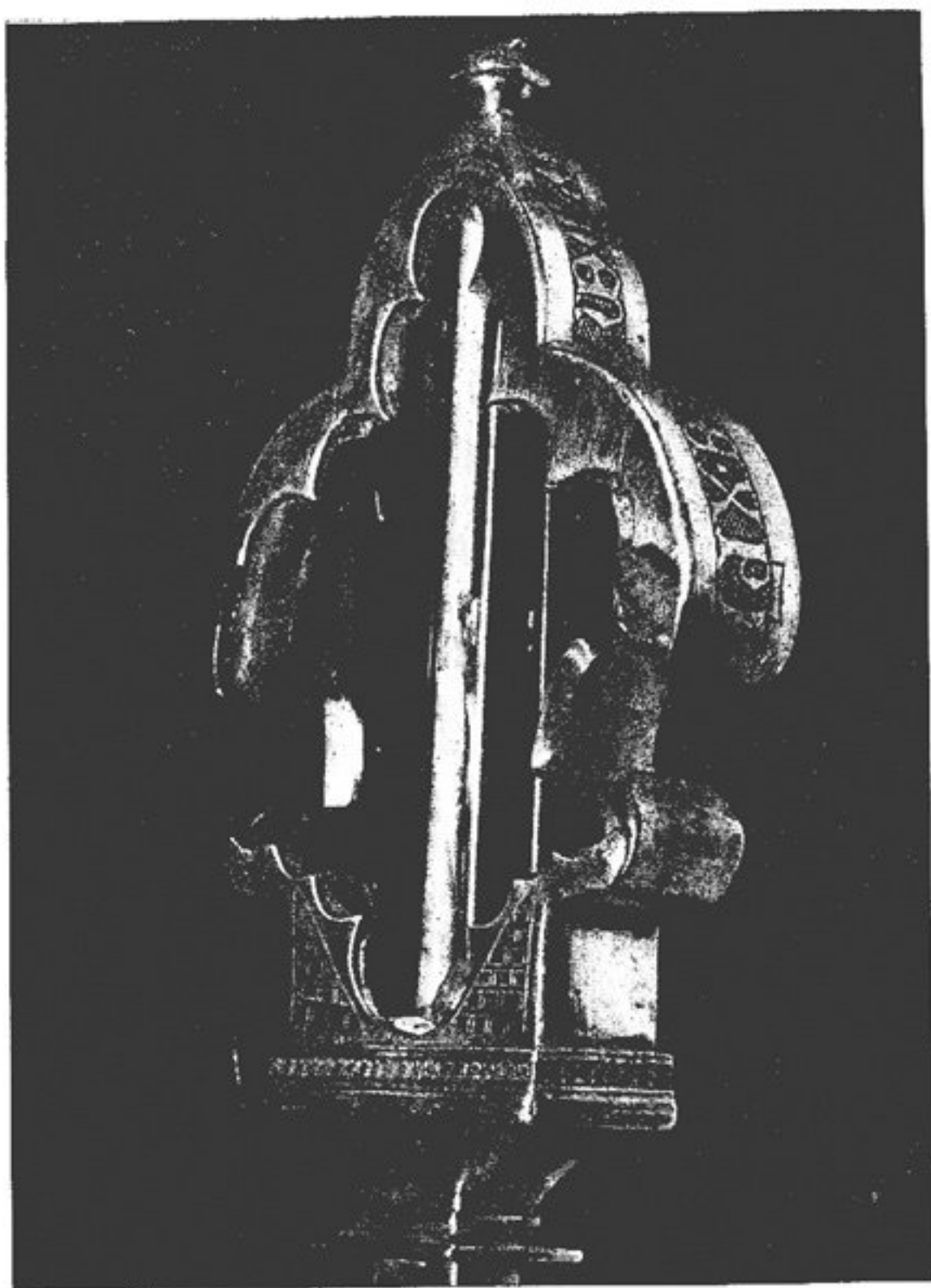
¹⁸ F. SITTLER, A. PODLAHA, *Soupis památek historických a uměleckých v Krdlovci Českém II*, 1: *Poklad Svato-pítský*, Praha 1903, s. 44 n., nr 27; — za Hahnloserem uważany za robotę wenecką, K. NEUBERT, K. STEJSKAL, *Karlo IV und die Kultur und Kunst seiner Zeit*, Praha 1978, s. 86.

¹⁹ Mają je też późno trzynastowieczne krzyże gładkie m.in. zapewne francuskiej proveniencji złoty krzyż Karola IV adaptowany ok. 1357 r., SITTLER, PODLAHA, o.c., s. 32 n., nr 25; — *Ceské umění gotické 1350–1420*, Praha 1970, s. 337 n., nr 427 (E. POCHÉ); — NEUBERT, STEJSKAL, o.c., s. 86.

²⁰ LIND, o.c., s. 208, il. 83.

²¹ BRAUN, o.c., s. 463.

²² J. BUJANSKA, *Stare srebro*, Kraków, s. 41, nr 5; — por. B. KOPYDŁOWSKI, *Krzyż z kryształu górskiego z r. 1593*, „Studia Renesansowe” I, (Wrocław) 1956, s. 206–213, wymienić też trzeba kryształowy krzyż pochodzący z katolickiej kolegiaty dawniej w Muzeum Wielkopolskim w Poznaniu (wg określeń: fot. nr 35026 w Arch. Fot. IS PAN w Warszawie); obecnie w kościele par. w Lubrańcu k/Wielkopolawka (il. 11) — tę ostatnią informację i nowe zdjęcie obiektu zawdzięczam P. Doc. J. Łozińskiemu, któremu za nie dziękuję.

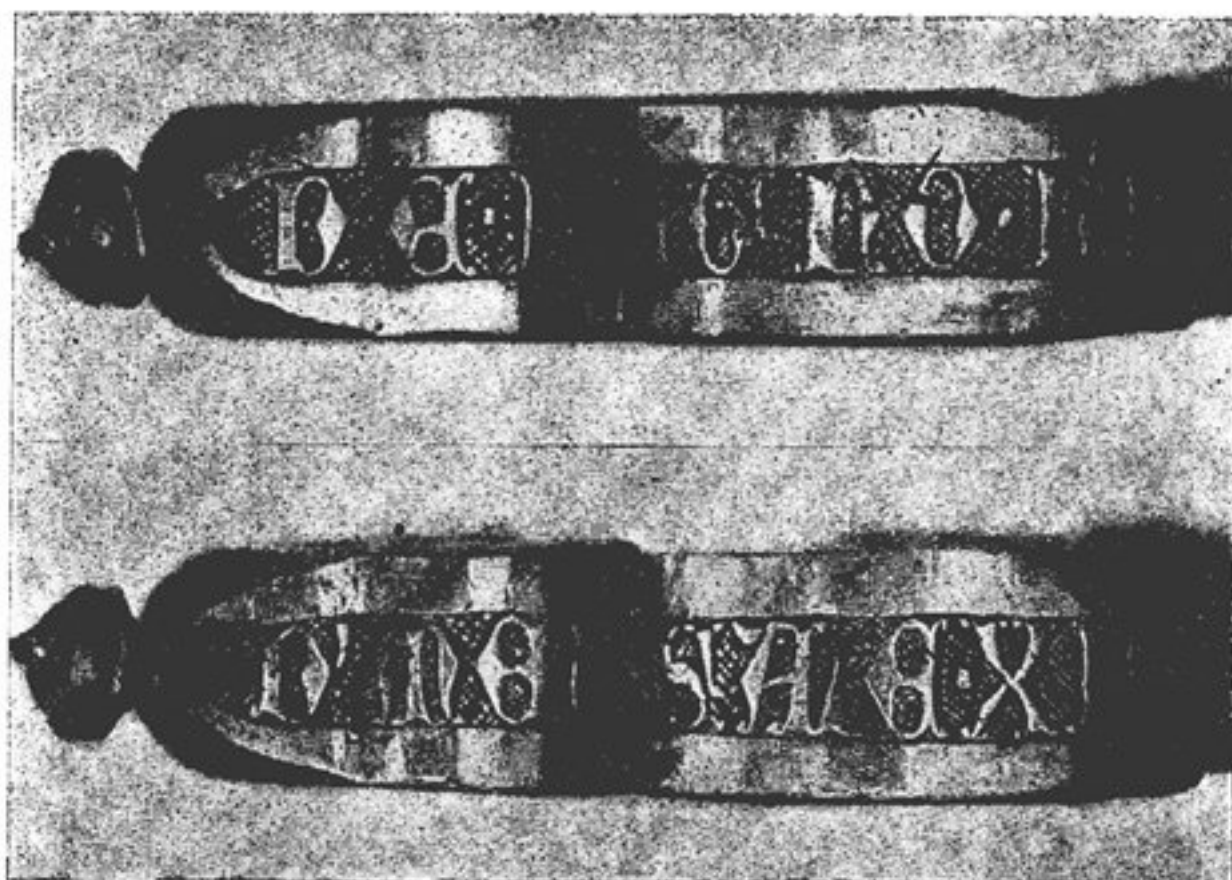

Il. 6. Korzkiew — oprawa kryształowej lilii relikwiarza. (Fot. S. Stępniewski)

do tego rodzaju krzyża, bądź zastosowany wtórnie w relikwiarzu po rozebraniu czy zniszczeniu pierwotnego obiektu (stąd mogą pochodzić ukruszenia lilii), bądź użyty od razu dla wykonania ostensorium, którego pojemnikiem stał się otwór montażowy dla trzepienia. Tak czy inaczej złotnik wykonujący relikwiarz zastosował kryształową lilię w sposób nie mający odpowiedników.

Określenie czasu i miejsca powstania relikwiarza

nie jest proste. Kryształowa lilia sprawy nie przesądza, mogła bowiem powstać wcześniej i niezależnie. Typ relikwiarza nie ma bezpośrednich odpowiedników. Pozostają elementy formalne i cechy warsztatowe. Zachowany w Polsce materiał zabytkowy nie daje zbyt wielu okazji do porównań, jak bowiem wiadomo stan posiadania obiektów złotniczych ze schyłku XIII w. i dwu pierwszych tercji w. XIV jest bardzo skąpy. Przetrwwały u nas bardzo nieliczne

Il. 7. Korzkiew — inskrypcje na oprawie relikwiarza. (Fot. S. Stępniewski)

działa i to niemal bez wyjątku takie, które nabrały charakteru relikwialnego jako pamiątki po swych fundatorach. Niektóre z nich mogły by służyć pewną pomocą, ich proveniencja jednak, a czasem i datowanie nie zawsze są dobrze ustalone. Można wymienić np. inskrypcje epigraficzne i motywy architektoniczne na tzw. skuwce trzonka noża (il. 8) i na rewersie zawieszki (il. 13) z zespołu tzw. Pamiątek po św. Kinde w skarbcu klarysek w Starym Sączu¹⁸, w których podobieństwa formalne motywów nie łączą się jednak ze zbieżnością warsztatową. To samo dotyczy takiego motywu zdobniczego jak fryzy z punktowych rozetek, znane w odmiennym opracowaniu m.in. ze stopnickiego kielicha z daru króla Kazimierza Wielkiego z 1362 r.¹⁹. Najbardziej jednak charakterystyczna wydaje się forma czworobocznego trzonu ze spłaszczoną czwórdzielną stopą i czworograniastym, poduszkowym nodusem, które występują stosunkowo rzadko w w. XIV i XV w paru kręgach. Pomijając odmienne przykłady włoskie, można wskazać bliższe roz-

wiązania z obszarów nadreńsko-lotaryńskich a zwłaszcza z Czech i Węgier oraz pod ich wpływami sporadycznie u schyłku XIV i w XV w. — z Małopolski²⁰. Nie wdając się tutaj w kwestię współzależności tych środowisk, tytułem przykładu można zanotować ostensorium (il. 15) i świeczniki (il. 16), wykonane zapewne na Węgrzech przed 1367 r. i dane akwizgrańskiej kaplicy węgierskiej przez króla Ludwika Wielkiego²¹. Podobieństwa z relikwiarzem w Korzkwi dotyczą ogólnej formy podstawy: stopy, trzonu i nodusa, przy jednoczesnych różnicach w szczegółach. Pozwala to, jak się zdaje, na wysunięcie przypuszczenia, że relikwiarz w Korzkwi powstał w 1 połowie XIV w., a zapewne w 2 jego ćwierci, prawdopodobnie w zależności od złotniczych warsztatów węgierskich (co nie wyłącza możliwości jego wykonania w Małopolsce). W każdym razie charakter relikwiarza i ranga relikwii każą sądzić, że dzieło to nie wyszło z podrzędnego, prowincjonalnego warsztatu, lecz wykonane zostało w pracowni dworskiej lub związanej

¹⁸ J. PIETRUSINKA, *Katalog i bibliografia zabytków [w:] Sztuka polska przedromańska i romańska do schyłku XIII wieku (Dzieje Sztuki Polskiej t. I)*, Warszawa 1971, s. 757.

¹⁹ A. DOCHNAK, J. PAGACZEWSKI, *Polskie rzemiosło artystyczne Wieków Średnich*, Kraków 1959, s. 58 n.

²⁰ Np. monstracja ze spiskich Łapsz Niżnych i pacyfikał

z kościoła Mariackiego w Krakowie, ibidem, s. 79 n. i 87 n.

²¹ F. BOCK, *Die Geschenke Ludwig des Grossen, Königs von Ungarn und Polen an die Krönungskirche deutscher Könige zu Aachen*, „Mittheilungen der K.K. Central-Commission“ VII, 1852, nr 5, s. 114–116; — E. G. GRIMME, *Der Aachener Domschatz*, „Aachener Kunstblätter“ 42, 1972, s. 101 n. nr 77, s. 103 nr 81.

z ośrodkiem stołecznym. Informację o tym mogły także zawierać przepadłe plakiety na stopie, które — jeżeli nie były repusowanymi czy sztancowanymi medalionami z przedstawieniami np. pasyjnymi — mogły być grawerowanymi lub emaliowanymi plakietami herbowymi, jakie widnieją na czternastowiecznych złotniczych darach władców. Wówczas też lepiej tłumaczyłoby się ich usunięcie.

Relikwiarz w Korzkwi jest ostensorium szczególnego rodzaju, przeznaczonym na staurotekę. Relikwiarze na Drzewo Krzyża św. nie wykształciły jakiegoś określonego typu przedmiotów, lecz jak ukazuje ich przegląd dokonany przez Frołowa²² relikwie takie umieszczano w różnego rodzaju staurotekach kasetowych, krzyżach, ostensoriach i innego typu relikwiarzach. Stauroteka w Korzkwi, łącząc w sobie cechy paru typów relikwiarzy, nawiązuje do zawartych w nich znaczeń. Skojarzenia z charakterystyczną dla relikwiarzy pasyjnych formą krzyża, zanotowane poprzednio w opisie podstawy relikwiarza, odnosi się także do kryształowej lilii, stanowiącej pars pro toto czy rodzaj czytelnej abrewiacji, jako że skojarzenie lilii z typową formą ramion krzyża pozostaje oczywiste. Ale zarazem relikwiarz swymi elementami architektonicznymi stanowi jakby odpowiednik czy odmianę pionowego ostensorium kapliczkowego, tylko że spłaszczonego dwuwymiarowo i ograniczonego w wyrazie paru motywów do symbolicznego znaku lub ideogramu architektury baldachimu i świątyni. Wyraz tak zredukowanej „architektury”, sprowadzonej do paru aluzji, przemawia inaczej niż np. w relikwiarzach, w których również płaszczyznowo frontalna architektura jest jednak rozbudowaną sceną przedstawioną (*redende Reliquiare*) a relikwie służą już tylko do uwierzytelniania jego treści²³. Symboliczne odniesienia mogą wiązać formę relikwiarza w Korzkwi z jeszcze jedną sferą znaczeń. Od czasu prac Schramma związek pomiędzy symboliką oznak władzy a ideowym znaczeniem kultu relikwii, przede wszystkim chrystologicznych a zwłaszcza pasyjnych, jest ustalony i szeroko znany²⁴. Powtarzalność zastosowania takich relikwii w niektórych znakach władzy — np. Cierni z Korony Cierniowej w liliach koron — nadaje im znaczenia szersze od wynikających z prostych skojarzeń przedmiotowych. Kryształowa lilia relikwiarza w Korzkwi na wysnuć, prostej podstawie zdaje się zawierać możliwe skojarzenia ze zwieńczonym lilią sceptrum — formą upowszechnioną w przedstawieniach, a nabierającą czasami zna-

Il. 8. Stary Sącz, klasztor klarysek — skuwka trzonka noża spośród tzw. Pamiątek po św. Kindze, 1. poł. XIV w. (Fot. T. Kaźmierski)

czeń i funkcji relikwiarzowych, jak np. w srebrnym posążku Madonny z Saint-Denis z 1339 r. (Paryż, Luwr) z liliowym sceptrem zawierającym relikwie²⁵. Sceptrum odnosi się zatem nie tylko do przedstawień władców (a i w nich lilia nie musi zawierać aluzji do znaku herbowego), ale także m.in. do zwiastujących archaniołów; taki też sens zdają się poświadczać litery na nodusie relikwiarza: A V E M[aria].

Napisy wieńczące relikwiarz w Korzkwi mówią o dwu relikwiach: *De ligno Domini — de mensale [sic!] Christi. Lignum Domini* jest najpowszechniejszym określeniem relikwii Drzewa Krzyża św.²⁶, przy czym relikwie takie bardzo często łączono w relikwiarzach

²² A. FROLOW, *La Relique de la Vraie Croix*, Paris 1961; — tegoż, *Les Reliquaires de la Vraie Croix*, Paris 1965.

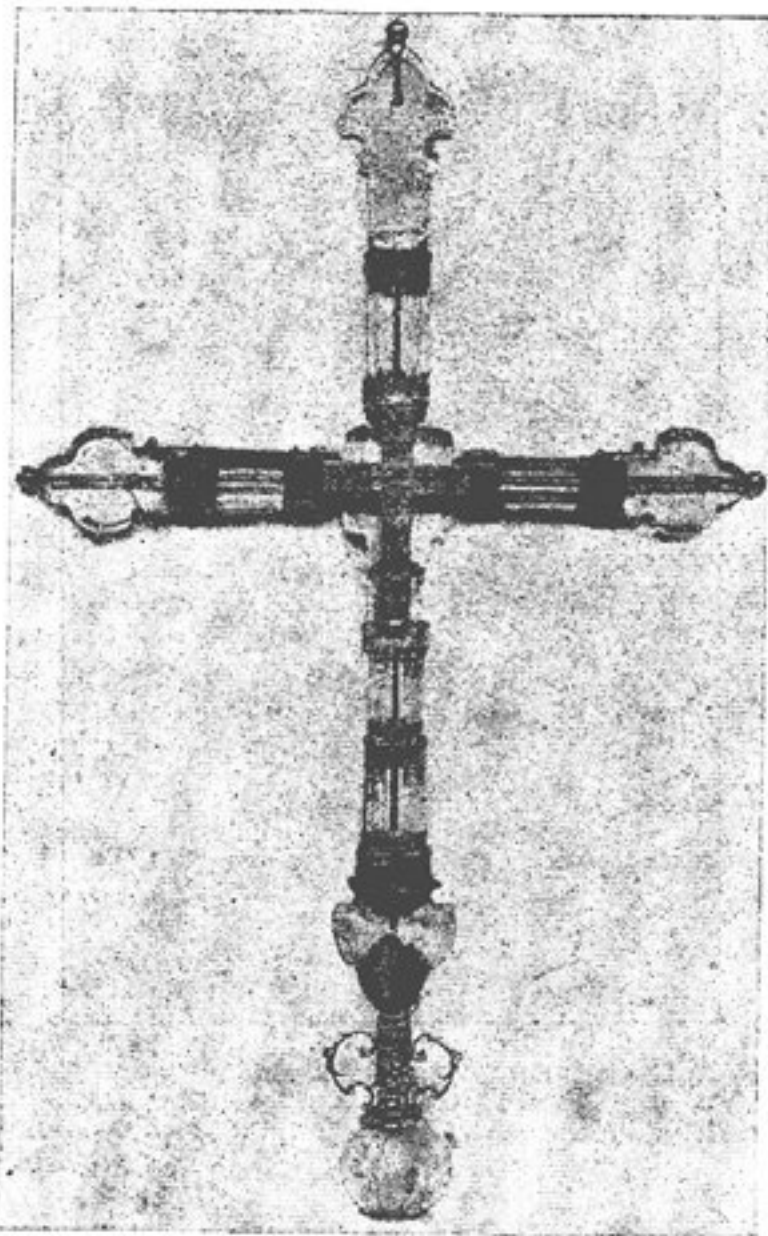
²³ Por. E. G. GRIMME, *Goldschmiedekunst im Mittelalter, Form und Bedeutung des Reliquars von 800 bis 1500*, Köln 1972, s. 152 n.; — także przykłady m.in. E. STEINGRÄBER, *Beiträge zur gotischen Goldschmiedekunst Frankreichs*,

„Panthéon” 20, 1962, s. 158 n.

²⁴ P. E. SCHRAMM, *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik I—III*, Stuttgart 1954—1956; — GRIMME, o.c., s. 56 n.

²⁵ Ibidem, s. 153 n.

²⁶ FROLOW, *La Relique*, o.c., nr 637, 654, 677, 696, 697 etc., indeks s. 680.

Il. 9. Praga, katedra św. Wita — krzyż kryształowy, XIII — 1. poł. XIV w. (Wg Sittlera i Podlahy)

z innymi relikwiami pasyjnymi, a także z relikwiami świętymi²⁷. Przykładem niechaj będzie zaginiony krzyż relikwiarzowy z katedry w Kamieniu (il. 12) z około połowy XIV w.²⁸. Słowo *mensale* natomiast zdradza w tym przypadku błąd złotnika, który zastąpił nim najpewniej wyraz „*mensa*” de mensa Jesu Christi²⁹. Takie połączenie stołu z Wieczernika i Krzyża — dwu relikwii ofiary paschalnej — nie należy jednak do upowszechnionych w zestawach relikwiarzowych³⁰, choć stół Wieczernika odnajduje się w tekstach hymnów i w poezji pasyjnej Średniowiecza, a na jej przykłady powołuje się np. Nouveau Du Cange³¹. Połączenie obu tych relikwii także jak w *ostensorium* w Korzkwi oczekuje na bliższe wytłumaczenie, wskazuje w każdym razie na paschalny charakter i prawdopodobne przeznaczenie relikwiarza.

Pozostaje pytanie w jaki sposób relikwiarz trafił do Korzkwi. Metryka miejscowej parafii sięga schyłku XIV w.³², relikwiarz jest zatem starszy niż pierwotny kościół, z którego początkami wiązał go ksiądz Wiśniewski³³. Charakter dzieła nie przemawia jednak za tym, by miejscem jego przeznaczenia był skromny, drewniany, wiejski kościół parafialny. Brak też argumentów by relikwiarz dostał się do Korzkwi np. z klasztoru klarysek w pobliskiej Skale lub by trafił on w czasach nowożytnych z katedry³⁴. Najbardziej prawdopodobna wydaje się ewentualność inna: pochodzenie relikwiarza z klasztoru Bożogrobców w Miechowie. Pierwszym komendatoryjnym prepozytem tego klasztoru był w latach 1567–83 Szymon Ługowski, dworzanin i protegowany króla Zygmunta Augusta, pisarz skarbu koronnego, kanonik poznański i krakowski, człowiek wielkiej obrotności i zapobiegliwości w sprawach majątkowych. Po 1570 r. nabył lub wydzierżawił parę podkrakowskich wsi, z których najważniejsze były dobra Zborowskich w Korzkwi z zamkiem i drewnianym kościołem, opuszczonym i zaniedbanym przez innowierców. Ługowski przeniósł do swego zamku naczynia kościelne a na kapitule generalnej w 1574 r. w Miechowie wymógł nie tylko zgodę na zatrzymanie dla siebie i swych spadkobierców majątku osobistego, ale także — na dysponowanie skarbcem klasztornym i dochodami

²⁷ FROLOW, *Les Reliquaires*, o.c., s. 176 n., 211.

²⁸ BORCHERS, *Der Communer Domschatz*, Stettin 1833, s. 43 tabl. 21. — Innym przykładem może być Relikwiarz z opactwa Verger (Oisy-le-Verger, Pas-de-Calais) u augustianek w Arras z napisami *De Spinea Corona Domini de Lancea Domini de Clavo Domini*, datowany na ok. 1230 r. i uznany przez Jean-Pierre BABELON za bliski Hugonowi d'Oignies w katalogu wystawy „Saint Louis” (Saint-Chapelle), Paris 1930, s. 107 nr 225; za nim dalsza lit.

²⁹ Lekcja: de mensale, choć gramatycznie niepoprawna, wydaje mi się czytelna w ligaturze AL, tym bardziej, że w tymże słowie występuje ligatura EN. Por. lekcję odczytu WIŚNIEWSKIEGO, przyp. 4.

³⁰ FROLOW, *La Relique*, o.c., s. 519 n. przytacza tylko jeden przykład z ok. 1370 r. relikwiarz del libretto z Florencji (nr 753).

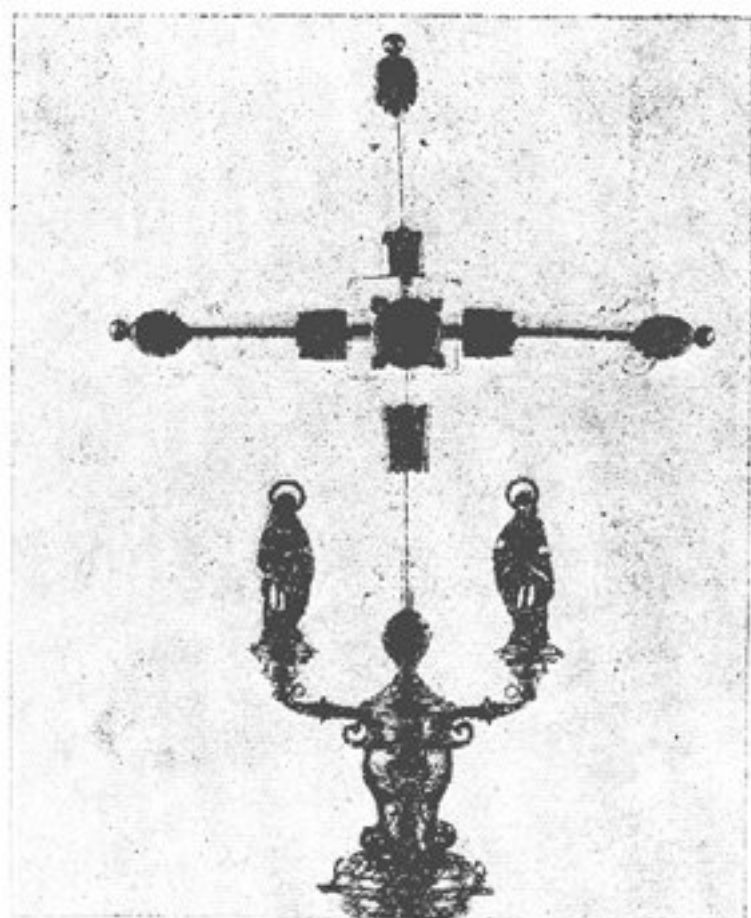
³¹ F. BLATT, *Nouum glossarium mediae latinitatis ab anno DCCC usque ad annum MCC*, vol. L. Hafniae 1937, s. 379 (s.v. Mensa).

³² Korzkwi nie ma w wykazach świętopietrza z 1354 r. i z lat 1373–74; za tę ostatnią informację dziękuję dr Franciszkowi Sikorze z redakcji Słownika historyczno-geograficznego województwa krakowskiego w Średniowieczu; — rektor miejscowego kościoła wzmiankowany jest w 1386 r., pleban — 1398, a więc między tymi latami erygowana została parafia; — TOMKOWICZ, o.c., wzp. CCLXXII; — WIŚNIEWSKI, o.c., s. 128.

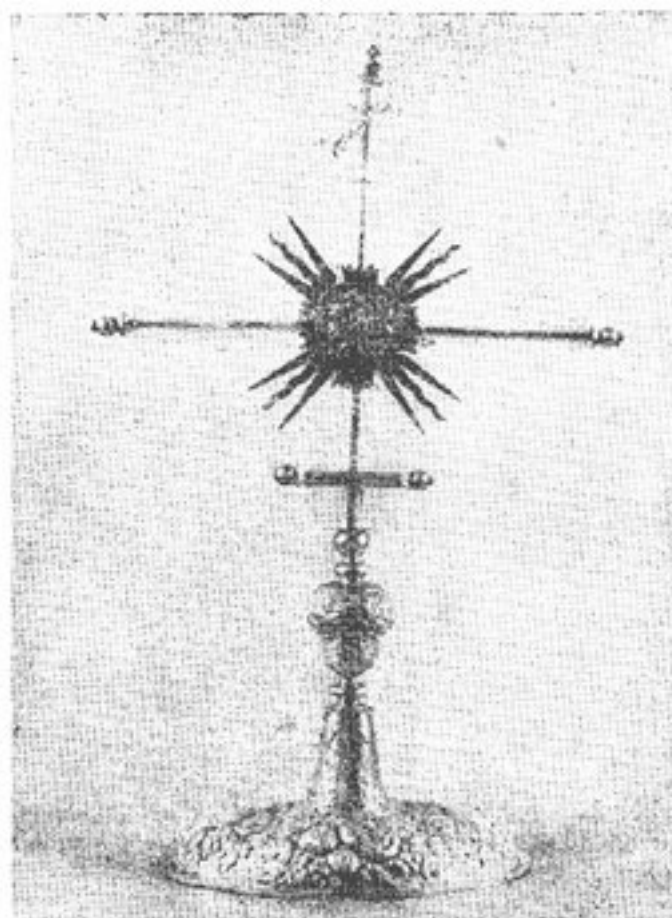
³³ Ibidem, s. 130.

³⁴ Klaryski opuścili Skalę już w 1318 r. a poza tym brak jakiegokolwiek przesłanek lub przekazów o związku tego klasztoru z Korzkwią. Inwentarze katedry nie wymieniają podobnego relikwiarza, por. A. BOCHNAK, *Inwentarz katedry wawelskiej z roku 1563*, Kraków 1979.

Il. 10. Jan Bem: krzyż kryształowy dla katedry w Wilnie, 1543 r., wł. Muzeum Narod. w Krakowie, Oddz. Czartoryskich

Il. 11. Kalisz, kolegiata — krzyż kryształowy XV w. (?), stan XVII w., wł. Muzeum Narod. w Poznaniu, zaginiony. (Fot. Arch. Fot. IS PAN)

z dzierżaw. Pozyskując, głównie drogą przekupstwa, wysokie poparcia kancleży, biskupów i legatów papieskich, mimo oskarżenia o symonię i rozpustę, zabiegał pod koniec życia o biskupstwo przemyskie. W trakcie tych starań, w roku 1583 zmarł na atak serca, wycieńczony podagry, artretyzmem i «chorobą francuską»³⁵, pozostawiając Korzkiew swym bratankom. W ostatnich latach XVI w. kościół był zrujnowany, probostwo wakowało, plebania była wydzierżawiona a srebra i naczynia kościelne znajdowały się nadal na zamku. Z początkiem XVII w. Korzkiew należała do bratanka prepozyta, księdza Szymona Ługowskiego, który został w 1623 r. ścięty za zabójstwo. W tymże roku, jak o tym świadczy data na portalu, rozpoczął budowę nowego kościoła następny właściciel Korzkwi, Aleksander Ługowski, obiecując oddać przetrzymywane na zamku aparaty kościelne,

co zapewne nastąpiło przy okazji konsekracji w 1640 r.³⁶ Przypuszczam, że kościół parafialny w Korzkwi zawdzięcza relikwiarz prepozytowi Ługowskiemu i jego zachłannej zapobiegliwości o własne dobra. Wzięty przezeń ze skarbca klasztoru miechowskiego relikwiarz, zapewne bez zmiany zawartości otrzymał wówczas nowe określenie relikwii imieniem patrona korzkiewskiej parafii dla utwierdzenia jego przynależności do tego miejsca.

Jeżeli domysł ten jest trafny, trzeba dopowiedzieć kiedy relikwiarz mógł się znaleźć w Miechowie. Wiek XIV był okresem największego wzrostu zamożności tego klasztoru, który mimo pożary i inne klęski należał wówczas do najbogatszych w Małopolsce, przewyższając m.in. opactwo tynieckie. Związany w pierwszych latach stulecia z Czechami i wrogimi Łokietkowi niemieckimi środowiskami Krakowa, nabył

³⁵ Polski Słownik Biograficzny t. 18, 1973, s. 518 n. s.v. Ługowski (Szaniawski) Szymon h. Junosza (1539—1583) (oprac. W. URDAN). Patrz też: S. NAKIELSKI, Miechovia sive promptuarium antiquitatum monasterij Miechoviensis, Cracoviae 1634, p. 683—721; — P. PEKALSKI, O początku, rozkwicie i upadku zakonu XX. Kanoników Stróżów św.

Grobu Jerozolimskiego, Kraków 1867, s. 95 n.; — M. TOBIASZ, Bożogroby w Miechowie, „Nasza Przyszłość” XVII, 1963, s. 32 n.; — Z. PECKOWSKI, Miechów, studia z dziejów miasta i ziemi miechowskiej do roku 1914, Kraków 1967, s. 322 n.

³⁶ WIŚNIEWSKI, o.c., s. 127.

Il. 12. Kamień Pomorski, katedra — pacyfikał, ok. poł. XIV w. (zaginiony). (Wg W. Borchersa)

Il. 13. Stary Sącz, klasztor klarysek — rewers zawieszki spośród tzw. Pamiątek po św. Kindze, I. poł. XIV w. (Fot. T. Kaźmierski)

wówczas klasztor dobra na węgierskiej Słowacji i Spiszu (przede wszystkim Lendak i Łapsze Niżne), gdzie w 1312 r. szukał schronienia przed Łokietkiem prepozyt Henryk z Nysy. Zmiany i powroty następnych prepozytów miechowskich, Benedykta i Mikołaja, są świadectwem przesilen narodowościowych w klasztorze w 2 ćwierci XIV w.³⁷ Kościół klasztorny, po pożarze i sprofanowaniu przez wojska króla Jana Luksemburskiego został w 1346 r. rekonceyliowany przez bpa Jana Grotowica³⁸, która to okoliczność stanowi pierwszą prawdopodobną okazję otrzymania przez klasztor relikwiarza; w latach późniejszych

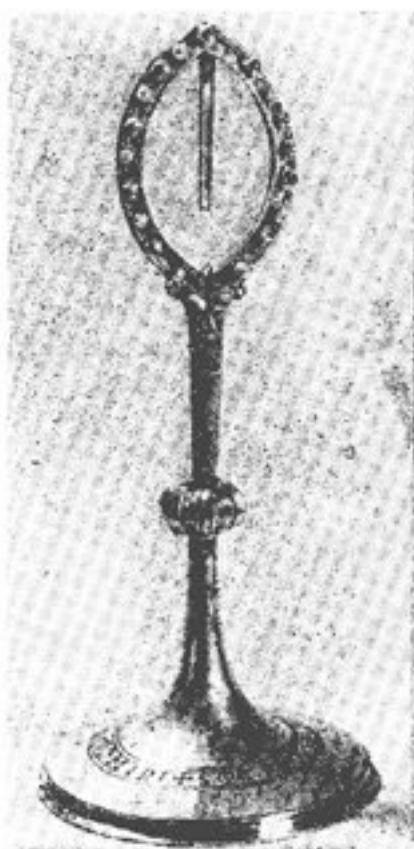
prawdopodobieństwo takie m.in. łączy się ze wzmiankami o donacjach króla Ludwika i Elżbiety Łokietkówny³⁹. Miejsce relikwiarza u Bożogrobców znajduje nie tylko ogólne uzasadnienie, ale i dobre argumenty w postaci położonej nieopodal klasztoru gotyckiej kaplicy pod wezwaniem św. Krzyża oraz kultu liturgicznego i nabożeństw pasyjnych, na których paschalny charakter zwrócono niedawno uwagę⁴⁰. Z tym wszystkim szczegółowe pytanie za czyją sprawą relikwiarz mógł być trafić do Miechowa pozostaje bez odpowiedzi.

³⁷ Z. KOZŁOWSKA-BUDKOWA, Z przeszłości powiatu miechowskiego (za Piastów) [w:] Powiat miechowski t. 3, 1929, s. 19–27; — PECKOWSKI, o.c., s. 50 n., 311 n.

³⁸ Roczn. Miechowski [w:] Mon. Pol. Hist. II, p. 894.

³⁹ Ibidem, p. 895.

⁴⁰ J. WIŚNIEWSKI, Dekanat miechowski, Radom 1917, s. 133; — J. J. KOPEC, Męka Pańska w religijnej kulturze polskiego średniowiecza, studium nad pasyjnymi motywami i tekstami liturgicznymi, Warszawa 1975, s. 268 n.

Il. 14. Saint-Maurice, opactwo — relikwiarz Cierńia, 1262 r. (Wg J.-M. Theurillat)

Il. 15. Akwizgran, katedra — ostensorium z daru Ludwika węgierskiego, przed 1367 r. (Wg Grimme'a)

Il. 16. Akwizgran, katedra — świeczniki z daru Ludwika węgierskiego, przed 1367 r. (Wg Grimme'a)

JERZY PIETRUSINKI

OSTENSOIRE A KORZKIEW

L'article est consacré à l'ostensoire du second quart du XIVe siècle, oublié jusqu'à présent, ayant jadis contenu des reliques de la Vraie Croix. Conservé actuellement dans l'église paroissiale de Korzkiew près de Cracovie, cet objet unique a été probablement exécuté par quelque orfèvre hongrois, ou bien dans un atelier demeurant sous l'influence hongroise. Y a été utilisé un lys en cristal de roche,

identique à ceux qui ornaient les extrémités des bras des croix en cristal fabriqués du XIIIe au XVe siècle. La définition de sa provenance exacte n'est pas aisée, vu le manque d'objets analogues. L'ostensoire en question appartenait jadis au Trésor du couvent des Chevaliers du Saint Sépulcre de Miechów en Petite Pologne, d'où il a été transporté à Korzkiew dans les années soixante-dix du XVIe siècle.